

OSMANLI'DA BİR SULTANZÂDE

Zümrüt BAHADIR*

Öz

İstibdat yönetimi beraberinde güçlü bir muhalefeti de doğurmuştu. Bu muhalifler Paris'te Prens Sabahattin'in çağrısıyla örgütlenecekler fakat Prens'in radikal düşüncelerine destek vermeyeceklerdir. Anne tarafından hanedan soyundan olan Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi buhranlı döneminde öne çıkan bir isim olacaktır. Osmanlı'nın sosyal yapısını tanımlayan Prens bir sosyolog, adem-i merkezîyet ve teşebbüs-i şahsi kavramlarına verdiği önemle ise ilk liberal aydın olarak tarihe geçecektir. Prens Sabahattin'in düşüncesinin bir bütünü olan "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için öne sürdüğü düşünceleri anlamak için önemli bir yapıttır. Prens'in sosyal yapıya verdiği önem, burjuva sınıfı oluşturma arzusu, İmparatorluğa yönelik ıslahat fikirleri radikal bir aydınlanmacı olduğunu göstermektedir. Prens Sabahattin'in düşünceleri döneminde yeterince önemsense de bugün Avrupa'da yerelleşme ve bölgeselleşme kavramları çerçevesinde en çok tartışılan konulardandır. Bu çalışmada Prens'in dönemin aydınlarından farklı olan yönetim anlayışı incelenmeye çalışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, Adem-i Merkezîyet, Teşebbüs-i Şahsi, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?

AN OTTOMAN PRINCE

Abstract

The autocratic rule of Abdulhamid II paved the way for a strong opposition. These opponents organized in Paris upon the call of Prince Sabahattin; however, they would not support his radical ideas. Belonging to the Ottoman dynasty through maternal line, Prince Sabahattin was a prominent figure at a time of political crisis in the Ottoman Empire. Prince Sabahattin went down in history as a sociologist by

* Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi
zmrubahadir92@gmail.com.

defining the social structure of the Ottomans and as the first liberal intellectual due to the importance he ascribed to the concepts of decentralization and private initiative. His book “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir” representing Prince Sabahattin’s entire thinking is an important work to understand the ideas he put forward for saving the Ottoman Empire. His emphasize on social structure, aspiration to create a bourgeoisie as well as reform ideas for the empire indicate that he was a radical enlightened figure. Although his ideas were not given sufficient importance in his time, they are among the most discussed issues in the context of localization and regionalization in Europe today. This study attempts to provide an insight into Prince Sabahattin’s approach to governing and administration as distinct from the intellectuals of the period.

Key Words: Prince Sabahattin, Decentralization, Private Initiative, How Can Turkey be Recovered?

Giriş

İstanbul, Rumeli’nden gelmiş kimselerden gittikçe soğuyor, kendi içinde beliren mutedillere, “Ahrar” ismiyle teşekkül eden fırkaya, hatta programının ve nutuklarının şişkin, müphem fakat maddileştirilip tatbik sahasına geçirilecek olsa imparatorluğu parçalamaya pek kaadir sözleri arasında ince nezaketinden, güzel konuşmasından ve annesi Seniha Sultan’ın eşyası hayli eskimiş sarayından başka hiçbir şey bulunmayan Prens Sabahattin Bey tarafına dönüyor. (Nahid Sırrı Örik / Sultan Hamid Düşerken)

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüz yılında siyasi buhranlar baş göstermişti. Devlet modernleşme sancıları ile kıvranıyor, Fransız İhtilali’nin yaydığı fikir akımları uçsuz bucaksız Osmanlı topraklarında yankılar buluyordu. Azınlıkların Osmanlı’ya başkaldırmasıyla, İmparatorluğun dağılacağına kanaat getiren aydınlar, Osmanlıyı dağılmaktan kurtarmak için çeşitli fikirler ortaya attılar. Bu aydınların düşüncelerinden belki de en radikal olanı Prens Sabahattin idi. Annesi tarafından hanedan soyuna karışan Sabahattin, *Prens* unvanını kullanarak siyasi arenada görünür olacaktır.

Prens’in radikal düşünceleri Osmanlı’da azınlık halk tarafından desteklense de dönemin aktörleri tarafından oldukça eleştirilmiştir. Nitekim eleştirilerin şiddeti gittikçe artmış ve Prens’in ülkesini terk etmesine sebep olmuştur. Büyük devletlerin ellerinden kurtarılan Anadolu’da kurulan çiçeği

burnundaki Türkiye'de de kendine yer bulamamış, İsviçre'de hayata gözlerini yummuştur.

Prens'in aynı zamanda annesinin kardeşi olan II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı direnişi ve Osmanlı'yı çöküşten kurtarmak için öne sürdüğü fikirleri önemlidir. O'na göre adem-i merkeziyet fikri ve teşebbüs-i şahsi düşüncesi Osmanlı'yı çöküşten kurtaracak iki temel kavramdır. Prens'in bu iki kavramı temele oturtturarak tartıştığı fikirleri, bugün Avrupa'da yerleşme ve bölgeselleşme kavramları üzerinden tartışılmaktadır.

Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Kitabı, Osmanlı'nın içinde bulunduğu buhranı tahlil eden ve bu buhranın atlatılması için yol gösteren Prens'in düşüncelerinin bir bütünüdür. Bu çalışmada, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* Kitabından yola çıkarak Prens Sabahattin'in düşünceleri üzerinde durulacak, bu düşüncelerin Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunduğu yankıdan ve günümüzdeki yansımalarından söz edilecektir.

1. Osmanlı'da Bir Sultanzâde: Prens Sabahattin

Prens Sabahattin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkmış olan siyasi bir kişiliktir. Gerçek adı Mehmet Sabahattin olmakla birlikte kendini Prens Sabahattin olarak tanıtır. Tarihçiler *prens* unvanını Avrupa'da itibar kazanmak için kullandığını söylemektedirler. Fakat bu unvan bir yakıştırma da değildir. Sabahattin Bey, Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek Osmanlı'nın hukuk devleti olma yolunda ilerlemesini sağlayan padişah Abdülmecid'in kızı Seniha Sultanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası ise Bahriye Nazırı Gürcü Halil Rıfat Paşa'nın oğlu Mahmud Celaleddin Paşadır ve Bahriye Nazırı Gürcü Halil Rıfat Paşa, Sultan II. Mahmut'un damadıdır (Ege, 1977:3). Dolayısıyla Sabahattin Bey, anne ve baba tarafından hanedan soyuna karışmaktadır, aslında prensliği de buradan kaynaklanmaktadır. Sabahattin Bey'in bir de kardeşi Lütfullah Bey vardır.

Prens Sabahattin'in annesi Seniha Sultan hayvan sever, sporla ve müzikle alakadar ve siyasi olayları yakından takip etmekte olan birisi idi. Bir anne figürü olarak oğullarının hayatında önemli bir yere sahipti ancak prenslerin hayatında en önemli rolü babaları Mahmud Celaleddin Paşa

oynamaktaydı. Mahmud Celaleddin Paşa'nın babası erken yaşta vefat etmiş, Celaleddin Paşa öğrenimini tamamladıktan sonra Paris Sefaretine (Büyükelçilik) memur olmuş ve böylece Fransızcasını ilerletmişti. Ayrıca Sultan Abdülaziz tahta iken Sultan Abdülhamit'in onayı ile Seniha Sultan ile evlenmiştir (Ege, 1977:5).

Mahmud Celaleddin Paşa oğullarının eğitimine bir hayli önem vermiş, küçük yaştan itibaren Avrupa'dan hocalar getirerek Fransızca öğrenmeleri için çabalamıştır. Bu eğitimi çok ciddi tuttuğu Ege'nin şu satırlarından da anlaşılabilir: *“On dokuzuncu asrın sonlarına doğru, Boğaziçi'nin efsanevi güzellikteki güzel sahillerinde, dünyanın dört bucağından büyük bir itina ile toplanıp getirilmiş nadide ağaçların zenginleştirdiği sâyedar bir parkın içinde, cidden nefis bir mimari şaheser olan bir bina Seniha Sultan'ın Kuruçeşme sarayı, genç Prenslerin yetişmesi için, hususi bir üniversite haline konulmuş bulunuyordu. Senenin muhtelif mevsimlerinde Çamlıca tepelerindeki köşklerinde yahut (Pendik) sahillerindeki muhteşem yalılarında hep bu üniversitenin muhtelif şubeleri, kendilerine has bir ilim irfan havasıyla genç Prenslerin körpe dimâlarına büyük ümitler, sonsuz emellerle ziyadar ruhlarını esrârâlad bir cazibe ile ihata etmekte idi.”* (Ege, 1977:6-7).

“Prensler küçük yaştan itibaren böyle bir ortamda eğitim alarak büyümüşlerdi. Fransızca'yı çok iyi bilmekteydiler. Prens Sabahaddin küçük yaşta Fransız şair La Martin'in eserlerini çevirmiş, Lütfullah Bey ise Fransız şairlerin eserlerinin bazılarını manzum olarak dilimize çevirmiş ancak bu şiirler basılmamıştır” (Ege, 1977:8). Prens Sabahaddin, aynı zamanda kimya ve fizik ile ilgilenmekte idi. Küçük yaştan beri aldığı eğitim Prenslerin oldukça donanımlı bireyler olmalarını sağlamıştı.

Ege, Prens Sabahattin'in kendine has yeteneklerinin olduğunu ancak bunlardan en değerli olanının vicdani, ahlaki ve ruhani kudreti olduğunu ifade eder. İnsanların dertleriyle şefkatle alakadar olduğunu, annesi gibi hayvanlara karşı derin bir merhamet beslediğini, bu yüzden de ömrü boyunca et yemediğini aktarır (Ege, 1977:9). Prens Sabahaddin'in kişilik özelliklerini bilmemizi sağlayan bu aktarımlar ileri de Prens'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da nasıl bir tutum izlediğini ortaya koyacaktır.

2. Sultanzâde'nin Fikri Hayatı

19. yy. Osmanlı Devleti için buhranlı bir dönemdir. Çok uluslu yapıya sahip olan İmparatorluk Fransız İhtilali'nin etkisiyle yayılan ulusçuluk akımının, kendi bünyesinde bulunan unsurlara yansımaları ile uğraşmaktaydı. Osmanlı aydınları devletin kurtuluşu üzerine kafa yormakta ve İmparatorluğu Avrupa devletleri gibi güçlü kılmak istemekteydiler. Osmanlı'nın bekasını düşünen aydınlardan biri de Prens Sabahattin'dir.

Prens, bilindiği gibi ciddi bir eğitim almış, eğitimine daha sonra Fransa Sorbonne Üniversitesi'nde devam etmiştir (Ege, 1977:34). “*Düşünce hayatını şekillendiren düşünürler Le Play, Edmond Demolins, De Tourville gibi isimler olmuştur*” (Durukan, 2006:150).

Prens Sabahattin, özellikle Demolins'den etkilenmiş ve Osmanlı'da yaşanan siyasi, sosyal ve kültürel sorunları çözmek için sosyal analizler yapılması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı'nın kurtuluşu için çareler arayan Prens, bu arayışını tıbbın insanı tedavi edişine benzetmiştir. “*Tıpta nasıl hastalık tedavi edilmeden önce çeşitli bilimlerin yardımıyla (biyoloji, fizyoloji vs.) vücut tanınıyor sonrasında hastalık ile ilgili işlemler yapılıyorsa, bir devletin bünyesindeki esas sorunlar da yardımcı bilimler yoluyla (burada asıl kastı sosyoloji bilimi) tespit edilip onu tedavi edecek ıslahat programına öyle geçilmelidir der*” (Ege, 1977:35). Bundan dolayı sosyoloji programlarını özenle takip edip kendi devletine çözümü sunacak olan programı arıyordu. Sonunda bu programı Le Play'in kurduğu Science Sociale (İlm-i İçtima) da buldu (Durukan, 2006:153).

Prens Sabahaddin bu programa nasıl tesadüf ettiğini Ege'ye şöyle anlatmıştır: “*Birgün mânen, maddeten çok yorgun, çok üzgün bir halde Paris'in meşhur caddelerin birinde bir kütüphanenin vitrininde (EDMOND DEMOLİNS)'in (Aquoi tien la superiote des Anglo- Saxon) ünvanlı eseri gözüme ilişti. Hemen kütüphaneye girerek kitabı satın aldım. O gece bir hamlede kitabı baştan sona okudum. Müellifin (Anglo-Saksonların fakihlerinin sebebi nedir?) sualine verdiği cevapta o zamana kadar sosyoloji neşriyatında tesadüf etmediğim, müsbet ilimlerin metodlarına benzeyen bir ilmi metodun mevcudiyetini sezmiştim.*” (Ege, 1977:36).

Ege'nin aktardığı bu satırlar bize Prens'in Osmanlı'nın kurtuluşu için aradığı çareyi bulduğunu, Demolins ve Le Play'in görüşlerini Osmanlı için uyarlayarak ülkesini çöküşten kurtarmaya çalışacağını ifade etmektedir. Science Sociale Prens için büyük öneme sahiptir. "... *Korkunç ve öldürücü uçurumlarla dolu bir gece yolculuğunu kuvvetli bir projektörle nasıl emniyetli bir hale getirmek mümkünse, Sosyal Bilim sayesinde de sosyal yaşamımızın en muğlak ve karanlık meselelerini aydınlatıp açıklayarak gelecek yolculuğunu aynı şekilde güvenli hale getirmek mümkün! Temenni ederim ki vatanımız, siyasi bağımsızlığını kaybetmeden önce, bu keskin bilgidен tamamen istifade edebilsin.*" (Sabahattin, 2002:15).

Nitekim bu sözleri, bize Prens'in Science Sociale Osmanlı'yı kurtaracak büyümlü bir formül gibi algıladığını göstermektedir. Peki, nedir bu Science Sociale, ya da Prens'in deyimıyla İlm-i İçtima?

Science Sociale, Fransız toplumunun yaşadığı sorunları çözmek amacıyla Le Play Okulu tarafından ortaya atılmış, felsefi temelleri olan bir programdır. Bu okulun toplumdaki demografik değişimler, savaşlar, ekonomik değişimler (zenginleşme ya da yoksullaşma), toplumu oluşturan yapılar, cemaatler, sosyal olaylarla ilgili olarak sosyolojik incelemeleri vardır. Prens Sabahattin, tüm bu incelemeleri bir kenara bırakarak Osmanlı ile o dönemki Fransa arasında benzerlik kurmakta, toplumda yaşanan bozukluğu düzeltmek için ortaya atılmış olan Science Sociale'ın sosyal tekniklerini siyasal program olarak Osmanlı'ya uyarlamaktadır (Reyhan, 2006:151).

Prens Sabahattin, bilimin sınıflandırmalar ile bilim olabildiğini savunmaktadır, Science Sociale'yi de bilim olarak kabul etmesinin temelinde toplumları sınıflandırmış olması yer almaktadır (Sabahattin, 2002:12-13). Böyle bir sınıflama esasen Demolins tarafından ortaya atılmıştır. "*Demolins toplumları formations communautorites (kamucu/iştiraki ya da tecemmüi yapılar) ile formations particularistes (bireyci/ infiradi yapılar) olarak sınıflar ve science sociale bu temel üzerine inşa edilir*" (Durukan, 2006:151). Bir toplumun bu şekilde sınıflandırılması, o toplum yapısının tanınmasının önünü açar, bu da Sabahattin'e göre o toplum için gerekli olan ıslahat programının doğru biçimde seçilmesini sağlar (Sabahattin, 2002:15).

Prens'in tecemmüi (cemaatçi) toplumlar olarak adlandırdığı toplumlar her şeyi topluluktan bekleyen, kişisel teşebbüsten yoksun toplumlardır, oysaki infiradi (bireysel) toplumlarda kişiler kendilerine güvenir ve ön plana çıkan şey kişisel teşebbüsleridir. “*Bu tür toplumlar yönetim şekli olarak, yaşayış olarak daha iyi toplumlardır*” (Akşin, 1980:43). Prens'e göre cemaatçi yapılar kamusal hayatı özel hayat üzerinde hâkim kılmakta, bu yüzden de yönetim şekli ne olursa olsun (meşrutiyet, cumhuriyet, monarşi vb.) sağlıklı bir siyasi yaşam kurulamamaktadır. Osmanlıdaki bu cemaatçi yapı fikri değişmeli, başarılı ıslahatlar yapabilmek için teşebbüs-ü şahsinin (özel girişimin) önü açılmalıdır. “*Osmanlı cemaatçi yapıdan bireyci yapıya geçmediği sürece çöküşten kurtulamayacaktır*” (Durukan, 2006:152).

Prens'in Le Play okulundan alarak Osmanlı'ya uyarladığı düşüncenin unsurları birbirinden ayrılmamaktadır ancak Mardin şöyle bir ayırım yaparak fikri anlamamıza yardımcı olmuştur:

- a) *Bir insan ideali*
- b) *Bu insan idealini gerçekleştirecek eğitim teorisi*
- c) *Bu insan idealine uygun bir toplum modeli*
- d) *Mevcut toplumları tahlil etmeye yardımcı olacak 'toplum tahlil metodu, (Mardin, 1964:217).*

Mardin'in bu sıralamasında toplum tahlil metodu en başta olmalıdır. Çünkü Prens toplumları tanımadan yapılacak tüm faaliyetlerin başarısızlıkla sonuçlanacağı söylemektedir. Nitekim toplumları tanımadan ıslahatlar yapmayı, düzensiz bir gemi ile seyahat etmeye benzetmesi toplumu tanımaya ve onu sınıflandırmaya verdiği önemi göstermektedir (Sabahattin, 2002:15).

Mardin, “*Prens'in sosyolojik alana dâhil olan bu tekniğin siyasi teori olarak kullanılmasının sorunları çözümede yetersiz*” olduğunu ifade etmektedir (Mardin, 1964:222). Yine de Osmanlı Devleti'nin düştüğü buhrandan kurtulması için ortaya attığı fikirler, bugün dahi zaman zaman tartışılmaktadır. Tüm bu fikirlerini topladığı “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*” kitabı bu fikri çerçevede incelenmeye değerdir.

3. Bir İmparatorluğu Kurtarmak

Prens Sabahattin'in temel amacı dönemin diğer aydınları gibi Osmanlı'yı düştüğü buhrandan kurtarmaktı. Bu amaçla yürüttüğü çalışmalarını ve fikirlerini kitabında anlatmıştır. Prens'in diğer aydınlanmacılardan ayrılan yönleri bulunmaktadır. Mesela Prens'in demokrasi anlayışı, Jön Türklerin demokrasi anlayışından farklıdır, bunu adem-i merkeziyete vurgu yapmasından anlamaktayız. Bir başka ayrılan yönü ise Prens'in sorun olarak sosyal yapıyı ele almasıdır. Prens, sorunu II. Abdülhamit'in padişahlığında görmez, sorun Osmanlı'nın sosyal yapısı ile ilgilidir. Asıl mesele Abdülhamit'i devirmek değil, Doğulu toplum tipi olan cemaatçi yapıdan Batılı toplum tipi olan bireyci yapıya geçmektir (Berkes, 2002:397). Bu toplumsal dönüşüm ise sosyal yapıyı tanımakla başlar.

“Sosyal yapıyı tanımadan, bilimsel yöntemlerle sosyal analizler yapılmadan, Batı'dan yayılan düşüncelerin mahiyeti anlaşılmeden ıslahatlar yapılması, o toplumun düzenlenmesini sağlayamaz.” (Sabahattin, 2002:27). Islahatların neden başarısız olduğunu Prens Sabahattin böyle açıklamaktadır. Toplumun analiz ve sınıflandırma ile sorunu aydınlatmak gereğini duymuştur Prens, Osmanlı Devleti cemaatçi bir yapıya sahiptir öncelikle bu yapıdan infiradi yapıya geçmesi gerekmektedir. *“Tanzimat'tan beri süregelen çağdaşlaşma ıslahatlarının ilk yapıdan ikinci yapıya geçişi sağlaması gerekmektedir, oysaki ıslahatlar ilk yapının daha güçlenmesine yol açmıştır.”* (Berkes, 2002:397). *“Tanzimat gelirleri tek merkeze toplayarak merkezi idari teşkilatı kapsayan büyük bir memur ordusu yaratmıştır ve bu durum cemaatçi yapıyı güçlendirmektedir.”* (Sabahattin, 2002:30).

Sosyal yapının değişimi eğitimin bireysel insanlar yetiştirmesiyle başlar. Yani Prens'in insan ideali infiradi, kişisel teşebbüse yatkın bir insan modelidir. Bunun da en başta eğitim modelini değiştirerek yapılacağını düşünmektedir. Eski eğitim sisteminde önemli olan beden eğitimiydi çünkü beden gücü savaşçılık açısından önemliydi. Şimdi ise devlet, teorik ve kanun kuvveti ile idare ediliyordu. Bu bize eğitimin de sosyal koşulların altında kaldığını göstermektedir. *“Nasıl ki Tanzimat ülkemiz için bireycilik yolunda yeni toplumlara doğru bir ilerleme yaratamıyor, toplumumuzu sosyal mutluluğa ulaştıracak yola getirdiğini gösterecek bir işaret olamıyorsa,*

okullarımız da bunu sağlayacak yeni bir eğitimin ülkede olduğunu gösterecek bir alâmet değil!” (Sabahattin, 2002:31).

Prens Sabahattin'in bu sözleri bize Osmanlı eğitim modelini tasvip etmediğini ve bunun değiştirilmesini düşündüğünü göstermektedir. Prens, bütün sorunların temelinde cemaatçi yapıyı görmektedir. Cemaatçi yapıdan bireyci yapıya geçişin ise temelde eğitimle gerçekleşeceğini söylemektedir. Bir toplumda eğitimi başlatan ve düzenleyen kurum ise ailedir. Bireyci zihniyete sahip aileler yetiştirmek, bireyci kız ve erkeklerin yetişmesinin önünü açacak, böylece toplumun temel yapısı olan aileden başlayıp eğitimle desteklenecek olan bireyci yapı toplumda hızla yayılmaya başlayacaktır. Peki, bu nasıl gerçekleştirilebilir sorusuna yanıt yine Prens Sabahattin'den gelmektedir: “... İlk olarak Sosyal Bilim'in bireyci eğitim hakkındaki araştırmalarından ve İngiliz Public Schooll ve yeni okulların eğitim kurallarından esinlenerek ülkenin en uygun yerlerinde kız ve erkekler için ayrı ayrı kurulabilecek eğitim kurumlarına, o okullardan işin ehli eğitmen aileler getirilmesi. İkinci olarak gençlerimize bireyci karakteri oluşturmak için Anglo-Sakson eğitim ortamından ve özel hayatlarının aile ve çiftlik gibi kurumlarından yararlanması. Üçüncü olarak bu yollarla yetişecek gençlere, toprağa güçlüce yerleşecek ve özgürlüklerine kendi çalışmaları ile yaratmayı hazırlayacak gerekli kolaylıkların gerçekleştirilmesi. Ülkemizde bireyci çevreden yardım isteyerek kurulacak olan –bilimsel ortamın yönetimine bırakılması gereken- bireyci eğitim kurumları; ancak bu koşullarla amaca yürüyebilirler.” (Sabahattin, 2002:51-52).

Prens Sabahattin'in eğitim konusunda çarpıcı görüşleri vardır. Sosyal gelişmeyi sağlayacak olan eğitim, yalnızca teorik öğrenim dersleri ile sağlanamayacağını savunan Sabahattin, öğrenimin günümüz ihtiyaçlarına göre şekillendirilip etkin bir eğitim sağlamanın yardımcısı olması gerektiğini söyler. Ayrıca kişisel gelişimi sağlayacak olan eğitimin, bütün safhalarının iş hayatında ortaya çıkabilecek tüm ihtiyaçlara cevap vermesi gerekmektedir Prens'e göre “Okulların yönetiminde de amaç; kendilerini yaşatacak araçları ve dayanakları, hükümet dışında bulabilmeleridir. Okullar devletin idarî teşkilatının bir bölümü olmak yerine, ailelerin iş yaşamının yardımcıları hâlini almalıdır.” (Sabahattin, 2002:47).

Okulların hükümet dışında kendini yaşatabilmeleri, onların kamunun tahakkümünden kurtulmalarını sağlayacaktır ve böylece teşebbüs-ü şahsinin önü açılacaktır. Devletin idari teşkilatının bir bölümü olması, özel hayata bağlı olarak gelişmesine engel olur bu sebeple okullar merkezin bir parçası olmaktan çıkarılmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi içinse yani hem okulların özel hayata bağlı olarak gelişmesi, hem de iş gereksinimlerine karşılık verebilmesi için genel okullar kurulmalı ve yönetimleri yerel yönetimlere bırakılmalıdır. (Sabahattin, 2002:48).

Fakat Prens'in savunduğu eğitim fikri laik bir eğitim fikri değildi. Prens Osmanlı içindeki din kurumlarının eğitim algısının daha bireyci olduğunu iddia ediyor, yalnızca azınlık okullarında olan bu eğitimin tüm ülkeye yayılması gerektiğini söylemekteydi (Sabahattin, 2002). Laik eğitim anlayışının Osmanlı Devleti için yetiştirilmesi gereken bireyci tipi engellediğini savunan Prens, Türklerin geri kalmasını eğitimin, dini kurumlardan alınıp devletin eline verilmesinden dolayı kaynaklandığını söylüyordu. *“Prens Sabahaddin'in övgü ile bahsettiği dini kurumların eğitim modeli aydınlanmacı bilimsel anlayışa ters bir düşünce idi, bu düşünce eğitim felsefesi açısından tahripkârdı, nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti Prens'i bu konuda şiddetle eleştirmiştir.”* (Kansu, 2006:164).

Sosyal yapımızın değişimini kurtuluş olarak gören Prens'in eğitime verdiği önemin temelinde ise bir burjuva sınıfı yaratmak istediği şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *“Sosyal kurtuluş; yönetim erkinin tahakkümünü arttırmakla değil, özel girişimciliğin gelişmesi sayesinde özel hayatın düzenlenmesi ve desteklenmesi ve kamusal hayatta da aynı amacın sağlanmasıyla mümkün! Özel hayatımızın düzenlenip desteklenmesi ise; toplumumuzda yükselmek isteyenlerin bunu şimdiye kadar olduğu gibi yönetim erkini ele geçirmekte değil, üretim alanında kazanılacak bağımsız statülerde aramasında ve o yeteneğe sahip olmasında bulunuyor. Bunun içindir ki özel hayatımızın ıslahı; bireyci eğitim ile donatılmış işletmeciler sınıfının yetiştirilmesine dayanıyor.”* (Sabahattin, 2002:34).

Burada da ifade ettiği gibi geleceği kuracak aydınların birer girişimci olarak yetişmesi böylece sosyal yapımızın değişmesi gerekmektedir. Prens'in

eğitim yoluyla burjuva sınıfı yaratmaya ve bu sınıfla toplumun diğer alanlarını düzenlemeye çalıştığını görmekteyiz. Prens'in burjuva sınıfı yaratmaya yönelik çabaları, onun liberal eğilimlerinin olduğunu göstermektedir. Teşebbüs-i şahsiyi kişisel girişimci birey olarak tanımlar. Prens Sabahattin, bireyci eğitim ile işletmeciler sınıfı yetiştirmek istiyor. Burjuva sınıfı yalnız eğitimle yaratılamaz, pek tabii Prens Sabahattin de bunu biliyor ve mülkiyet konusu üzerinde önemle duruyordu. Mülkiyetin varlığı ve onun korunması, ülkedeki çalışma şeklini ve toplumun güçlü yapısını gösterir oysa Osmanlı'da mülkiyet kavramı gelişmemiştir. Prens, mülkiyet kavramının gelişmemiş olmasını yalnızca idari bir sorun olarak düşünmemektedir.

“Halkımızın en geniş ve sabit kalan kısmını oluşturan ve köylerde toplu halde yaşayan çiftçiler iki çeşit araziden geçimini sağlıyor:

- 1. Baltalıklar ve meralar gibi köylüler arasında taksim edilmemiş olan arazi; işletmeye gerek kalmadan ürünü alınan bu yerlerin taksimine gerek yok çünkü bu araziler herkesin kullanımına açık.*
- 2. Tarlalar, bunlardan yararlanılıp işlenmesi, devamlı bir çalışma gerektirdiği için aile toplulukları tarafından kullanılmaktadırlar. Eski örgütlenmeye dair tarihi kayıtlarda 'kurâ ve tarlalar' tabiri yer alır. Devleti kuran Sipahiler; kendilerini topraklarda tarım yapan kurâ; yani köy cemaatleri karşısında buluyorlar.” (Sabahattin 2002:34-35).*

Prens Sabahattin'in bu ifadesinden de anlaşılacağı gibi mülkiyet kavramının gelişmemesi idareden değil aslında Osmanlı'nın sosyal yapısından kaynaklanmaktadır. Cemaatin kendini temsil eden bir güç olmadan varlığını sürdüremeyeceğini ifade eder (Sabahattin 2002). Köyü bir tarımsal cemaat olarak tanımlayan Prens, bu düzenin devam edebilmesi için cemaatin kendini temsil eden güce, -sipahi oluyor bu durumda-, ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Bu yapılanma mülkiyet kavramının gelişmesine engel olmaktadır. Mülkiyet devlete, yönetim erkine aittir. Mülkiyet kavramı gelişmeyen Osmanlıda doğal olarak bir burjuva sınıfı da gelişmiyor. Sosyal güçsüzlüğümüz olarak tanımladığı bu yapıyı, iktisadi alandaki rekabete engel olarak görmektedir. Ülkenin yalnızca idari ve askeri olarak sevk edilmesi

ülkeyi korumaya yetmemektedir, iktisadi alandaki esaret zorunlu olarak siyasi esareti doğurmaktadır diyerek, Osmanlının son dönemlerindeki ağır ekonomik buhranın da ana kaynağını idare alanı dışında temellendirerek ifade etmektedir (Sabahattin, 2002:36).

Sorunun çözümünü ise sosyal sınıfın zihniyetinin değişime açık, yeni bir zihniyetle gelecek kuşakları girişimci ve etkin kılacak bir eğitim sayesinde olacaktır. Eğitim ile cemaatçi toplum yapısı bireyci toplum yapısına dönüşecektir. Bireyci toplum yapısı, şahsi teşebbüsün var olmasını sağlayacak böylece kolektif mülkiyetten vazgeçilerek özel mülkiyete geçilmesi sağlanacaktır. Prens, Osmanlı'daki asıl sorunu sosyal yapıda görmekte ve tüm sorunların çözümünü sosyal yapıdaki değişime bağlamaktadır. Cemaatçi yapılar, özel hayat üzerinde kamusal hayatın tahakkümü olan yapılar. Merkezi idareler bireylerin özel hayatlarını sınırlamakta, merkezileşme arttıkça bu sınırlar daha da artmaktadır. Refah içinde yaşayan, ilerlemiş bireyci toplumlarda, bireye kişisel girişimin yani teşebbüs-i şahsinin kazandırdığı bir özgürlük ve bu özgürlüğün sağlanabilmesi için yerel yönetimler tarafından merkezi idarenin kısıtlanması durumu vardır. *“Yani özel hayatın gücü; yönetim erkinin yerine getirmek zorunda olduğu görevlerin sınırlandırılmasını gerektiriyor. İşler; ilgili ve ilgililerin de ehliyetlileri tarafından yürütülüyor. İşler ayrı ayrı kurullara bölüştürülmüş, bu şekilde her özel işe ve sorumluluğa özel bir yetki karşılık gelmekte. Bu nedenle yönetimi devlete kalan işler; özel ve yerel faaliyet ile yerine getirmesi mümkün olmayan işleri kapsayacak biçimde en alt seviyeye iniyor... İşte kamusal hayatta gerçek bir ilerleme yaratan adem-i merkezîyet!”* (Sabahattin, 2002: 37-38).

Bugün çok sıkça tartışılan yerelleşme kavramı aslında Osmanlı da Prens'in hayata geçirmek istediği bir olguydu. Prens Sabahattin, yönetim işlerini etkin biçimde dağıtarak hem merkezin yükünü hafifletmek hem de hayal ettiği bireyci toplumu kurmayı kolaylaştırmak istiyordu. Merkezi yönetim sistemi ister monarşi ister parlamenter monarşi, isterse cumhuriyet olsun özel hayatın üzerinde kamusal hayatı tahakküm altına almaya devam edecektir, bu durum Osmanlı için beraberinde yine baskı ve çöküşü getirecektir diyerek meşrutiyetin Osmanlıyı çöküşten kurtaramayacağını ifade etmiştir. Tanzimat Fermanı Prens'e göre ilerlemeyi göstermez, aksine hâlâ

olduğumuz yerde saydığımızı gösterir çünkü bu ferman ile ülkedeki gelirler tek bir elde, merkezi idarede, toplanıp oradan dağıtılarak kamusal hayatın merkeze bağlı olması sağlanmıştır. Bu durum da özel hayat üzerinde ona hâkim ve güçlü bir kamusal hayat meydana getirmektedir (Sabahattin, 2002:39).

Prens, Osmanlıyı çöküşten kurtaracak yol haritasını, sorunları tespit ve tahlil ettikten sonra çizmişti. İlk önce kamusal hayat ıslah edilmeli, bu da yerel yönetimler güçlendirilerek yani devlet adem-i merkeziyete uygun biçime getirilerek başlanmalıydı. *“İdari teşkilat; merkezden verilecek emri ülkenin her tarafına dağıtma ilkesine göre değil, onun yerine, her belirli işe karşılık yetkili ve sorumlu bir yönetim kurulu oluşturmak ilkesine göre düzenlenmeli! Bu ise yönetim işlerinin türü, sayısı ve karmaşıklığı bakımından ayrılması, işlerin yönetimi en uygun yerde bulunan, en uygun kurullar tarafından yeterli yetki ve gerekli araçlarla ayrı ayrı yüklenilmesi demektir.”* (Sabahattin, 2002:43).

Yerel yönetimin oluşturulmasında o bölgenin refahı ve kalkınması ile ilgilenecek kalıcı memurlar sağlanmalıdır ki yerel yönetim kalıcı bir hale gelebilsin. Osmanlı'da tüm güç merkezi idarede yani padişahta idi. Prens Sabahattin üç kıtaya yayılmış olan devletin, İstanbul'dan yönetilemeyeceğinin farkındaydı. Bu görüşünde de haklıdır. Her bölge ya da her vilayet aynı gelişmişliğe sahip değildi. Balkanların refah seviyesi farklı, Anadolu'nunki farklı, Kuzey Afrika'nunki farklı idi. Bu durumda merkezi idare her bir yere farklı bir program uygulamalıydı, bu ise merkezi idareyi zorlayacak bir durumdu. Bu yüzden merkezi idare, adem-i merkeziyet ile güçlerini yerel yönetimlere devredebilir ve yerelleşme ile her bölgenin ihtiyacı olan kalkınma programı hazırlanabilirdi.

Merkezi idare gücünü yerele devrederken güvenlik, adalet, eğitim, maliye gibi konularda da erkini devretmelidir. Bu devir hem yönetimi kolaylaştıracak hem de her bölgenin şartları farklı olduğu için her bölge kendi ihtiyacına göre düzenlemelerde bulunacaktı. Bu da azınlıkların ve Müslüman halkın yönetime katılımını sağlayacak, hem de onları İmparatorluğa daha çok bağlayacaktı.

Prens'e göre, güvenlik güçlerinin halkın haklarına tecavüz etmemesi için, güvenlik işlerinin yerel yönetimlerce yapılması gerekmektedir. Bölgeyi tanıyan ve bölge insanının sorunlarını bilen yönetimlerin, bölgedeki güvenlik konusunda merkezi idareden daha başarılı olacağı düşünülmektedir. Prens Sabahattin, Adalet işlerinin sağlıklı biçimde işleyebilmesi için bu işlerin de yerel yönetimlerce yapılması gerektiğini önemle vurgulamıştır. "*Hâkimlik en yüksek sorumluluk duygusunu gerektiren bir statüdür. Sorumluluk duygusu ise kişisel özgürlüğün sonucudur! Hangi yapı kişisel özgürlüğü ve sonuç olarak sorumluluk duygusunu fazla beslerse, o yapının düzenlendiği ülkelerde yapay tedbirlere başvurulmadan adalet ihtiyacını sürekli ve güvenilir bir biçimde yerine getirecek sosyal kişilerin oluşması doğaldır.*" (Sabahattin, 2002:44).

Prens cemaatçi yapıların toplumda bağlılığı arttırdığını ve kişisel özgürlüğün olmadığını ifade eder. Bu özgürlüğün olmaması Osmanlı adalet sisteminde güvenilir kararların çıkmamasına neden olmaktadır. Anayasada yer alan '*azledilmezlik*' kuralı kendisinden beklenen kişisel özgürlüğü ve sorumluluk duygusunu sağlamamaktadır. Prens'e göre bu sorunun çözümü için ilk adım yerelde çevrenin hürmetini kazanmış olan, hakemliğine güvenilen kişinin sınırlı davalarda sulh hâkimi olarak görevlendirilmesidir, böylece adaletin hızlı ve kolay biçimde sağlanabilmesi için yereldeki kişilerden istifade edilmiş olunur. Ülkenin her tarafındaki adalet ihtiyacını karşılamak için hâkimler sınıfından işinin ehli ve dürüst olanlarının seçilmesi, adliye teşkilatının sınırlı sayıda hâkimle idare edilebilecek biçimde düzenlenmesi ve davaların hızla çözüme kavuşturulması, adli teşkilatı ve hâkimleri güçlendirecektir (Sabahattin, 2002:45).

Prens'in sunduğu çözüm önerileri günümüz Türkiye'sinde de tartışılmaktadır. Davaların çok uzun sürmesi ve masraflı olması, adalet sisteminin hızlı işlememesi, hâkimlerin bağımsızlığı hâlâ tartışmalı konulardandır. Osmanlı'dan beri tartışılan adalet sisteminin istendiği biçimde işlemediği, ülkemizin bu konuyu tartışıyor olması, aynı kısırdöngünün içinde olduğunu gösterir. Prens'e göre "*Adliye teşkilatı bir örnek değil, yerel yönetimlerin ihtiyacına göre düzenlenirse adli sistem daha iyi işler hâle gelir.*" (Sabahattin, 2002: 46).

“Üretimin temel koşulu üretim araçlarının yeniden üretilmesidir.” (Althusser, 1994:18). Üretim araçlarının yeniden üretilmesi içinse kişisel girişimin önü açılmalıdır. Yönetici sınıf girişimcilerin önünü açmalı, kolaylığa kavuşturmalıdır. Sorunların çözümünü yalnızca merkeze gelerek çözmelerini beklememelidir, aksi takdirde bu durum üretimin aksamasına ve yönetim erkinin gücünü kaybetmesine vesile olur.

Ülke servetlerinin işletilmesi ise Prens tarafından Osmanlı'da başka bir sorun alanı olarak görülmüştür. Ülke servetlerinin işletilmesi için basit yöntemler geliştirilmeli, yerel yönetimlerin çözümleyebileceği şekilde düzenlemeler yapılmalıdır (Sabahattin, 2002:47). Prens, ülke serveti olarak nitelendirilen orman, maden, akarsu gibi alanların yönetimi ve üretim amaçlı kullanılması şahsi teşebbüs ile sağlanırsa ülkenin kalkınacağını savunmaktadır. Cemaatçi toplumlarda ve yönetimlerde topluluklar tüm faaliyetleri merkez erkten beklemekte böylece merkeze ağır bir yük yüklemektedirler. Bu yük altında ezilen idare, ülke servetlerini sağlıklı biçimde işletemez ve gerçekleşmesi istenen kalkınmayı sağlayamaz. Eğer bu toplum yapısı bireyci topluma dönüşürse, merkezi idare şahsi teşebbüsün önünü açarak ülke servetlerinin çok daha iyi biçimde işletilmesini sağlayabilir. Bu konuda yerele devredeceği güçleriyle ülkenin bayındırlık ve imar işlerinde istenen düzeye ulaşmasını sağlayabilir.

Eğitimin, adaletin, güvenliğin düzenlenmesi, kamusal hayatın ıslah edilmesi ve yerel aktörlerin burada rol alabilmesi için yerelin belli bir bütçeye sahip olması gerekmektedir. Prens Sabahattin, yerel yönetimlere verilecek yetkilerle birlikte her ilin bir yerel bütçeye sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Üretimin ve şahsi teşebbüsün sürekliliği için gerektiği zaman merkez tarafından belirlenen sınır dâhilinde yerel yönetimlere borç alma yetkisi verilmelidir (Sabahattin 2002:48). Prens'in 1900'lerde savunduğu bu düşünce bugün sınırlı şekilde işletilmektedir. Yerel yönetim aracı olan belediyeler, bir ilin yerel ihtiyaçlarını karşılamak için belirli bir bütçeye sahiptir. Yerel yönetimler adalet, eğitim gibi alanlarda hizmet veremeseler de illerin ihtiyacı olan başka gereksinimleri karşılamaktadırlar (Keleş, 2014:265). “Yerel yönetimler ve merkezi yönetimin açıklanan ilkeler üzerine düzenlenmesi ile en iyi işleyecek ve olgunlaşacak uygun idare kurulları

meydana getirilecek ve bunların düzenli olarak çalışması zorunlu ve doğal olarak, kendilerini yaşatan gelirlerin yani vergilerin en güvenilir ve adil şekilde gelişmesini doğuracaktır.” (Sabahattin, 2002:47).

Merkezi idarenin yetkilerini, belirli kurallara uyararak yerel yönetimlere devretmesi, Prens'e göre vergilerin daha adil ve güvenilir biçimde toplanmasını sağlayacaktır. *“Osmanlı devletinde baş gösteren ekonomik bunalımın üstesinden gelebilmek ve teşebbüs-i şahsinin önünü açabilmek yerel yönetimin güçlendirilmesi ile mümkündür. Maliye alanında yapılacak bu tarz bir düzenleme yerelin üzerindeki yani özel hayatın üzerindeki kamusal tahakkümü ortadan kaldıracaktır.”* (Sabahattin, 2002: 48). Nitekim Prens Sabahattin'in öne sürdüğü bu düşünceler, Avrupa'da bugün yerelleşme ve bölgeselleşme kavramları ile tartışılmaktadır. Günümüzde Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (AYYÖŞ)¹ olarak bildiğimiz antlaşma maddeleri, merkezi idarenin yetkilerini oldukça daraltmakta yerel yönetimleri ise oldukça güçlendirmektedir. Ülkelerin yerel siyasetine daha çok önem veren ve kalkınmanın yerelden sağlanacağını öne süren bu belgede de merkezi idarenin sınırları daraltılmış, eğitim, güvenlik gibi alanlar ve mali yetkiler yerele devredilmeye çalışılmıştır. Yerelde gelişecek olan bu örgütlenmenin ülkelerin kalkınma hızlarını artacağına vurgu yapılmaktadır. Prens'in sözünü ettiği düzenlemelerin yapılabilmesi, düzenleme kurullarının varlığı ile olanaklı kılınabilir. Prens'in deyimiyile: *“Yönetim işlerinin bölgesel ve sosyal koşullara göre farklar göstermesi zorunlu! Bu durumda her yerin yönetimini tek bir kalıba uydurmaya çalışarak yönetimin yerel ihtiyaçlara uygunluğunu engelleyecek genel bir kanun ile il idaresi düzenlenemez. Yerel yönetim teşkilatlarının –bölgenin ve işlerin ihtiyaçlarına uygun olacak biçimde- düzenlenebilmesi için şimdiki iller doğal ve sosyal koşullar itibariyle mıntıkalara ayrılmalı. Bu yolla birkaç il bir mıntika içine alınabilir. Her mıntika için bir düzenleme kurulu oluşturulmalı; Hindistan ve Mısır gibi yerlerin yönetiminde başarılı olmuş, İngilizlerden devlet hizmetine alınacak bazı kişilerin bu kurulların başkanlığına getirilerek düzenleme yeteneklerinden yararlanılmalıdır.”* (Sabahattin, 2002:48-49).

İllerin kendi içinde ya da bölgelenerek yönetim işlerinin yeniden düzenlenmesini savunan Prens Sabahattin, bu işin nasıl yapılacağını da

anlatmıştır. İl idare kanunları da bu bölgeleme ve araştırmaların sonucunda kendiliğinden oluşmalıdır. Prens'in daha önce de belirttiği gibi her ilin sosyo-kültürel yapısı birbirinden farklıdır, bu yüzden de tek tip bir kanunla idare edilmesi mümkün değildir. Bu yüzden merkezi idare bu konudaki yetkilerini de yerele devretmelidir. Düzenleme kurulları, düzenleme işlevini tamamladıktan sonra denetleme işlevini de üstlenmelidir. Böylece düzenin devamlılığı sağlanmış olacaktır (Sabahattin, 2002:49).

Prens, bu söylediklerinin gerçekleşmesi halinde yeni kuşakların oluşturacağı aileler kişisel girişime açık, özel mülkiyeti benimsemiş ve ülkenin bayındırlaşması için çalışan aileler olacaktır. Bu aileler sayesinde toplumda dönüşüm başlayacak ve Osmanlı toplumu, içine düşmüş olduğu buhrandan kurtulacaktır. Kendi ifadesiyle: *“Asırlardan beri askeri ve siyasi yollarla bir türlü çözmeyi başaramayarak bugün kesin bir çöküşle kapanacak bir facia halinde yaşadığımız ‘varlığımızın bekası’ sorunu, lehimize ve bütün insanlığın lehine olarak ancak bu şekilde çözülebilecek.”* (Sabahattin, 2002:53).

4. İmparatorluk Açısından Prens Sabahattin

Damat Mahmud Celaleddin Paşa, Adliye Nezareti'nde çalışırken çok başarılıydı. II. Abdülhamit ile arası çok iyi olan Paşa'nın kâhyasının, Sultan Hamid'i devirmeye çalışan grubun içinde yer alması, Paşa'nın görevinden azledilmesine neden olmuştur. Daha sonraki görev tekliflerini reddeden Paşa'nın Sultan Abdülhamit ile arası gittikçe açılmıştır. Mahmud Celaleddin Paşa, Sabahattin'in sütkardeşi Fazlı Bey'e, Sultan Abdülhamit'in kendisine şöyle sitem ettiğini aktarmıştır: *“Beni yapayalnız bırakıyorsun. Eğer memleketin idaresinde bir kusurum olursa ve memlekete bir fenalık gelirse, bunun mesulü sensin; Çünkü benim itimad ettiğim başka kimsem yoktur.”* (Ege, 1977:20).

Abdülhamit'in bu ifadeleri, bize Mahmud Celaleddin Paşa ile aralarındaki bağın güçlü olduğunu göstermektedir. Fakat bu bağ Mahmud Paşa'nın, Abdülhamit'in tekliflerini geri çevirmesiyle kopmuştur. Adının tahtı devirmeye yönelik faaliyetlerin içinde anılmasından dolayı bir suikast girişimi olabileceğinden korkmuş, oğullarını alarak Fransa'ya kaçmıştır (Durukan,

2006:144). İşte bu kaçış Abdülhamit'e karşı örgütlenmenin en önemli ayağı olacak, Fransa'da Prens Sabahattin, Birinci Jön Türk Kongresi'ni toplayacaktır.

“Sabahattin ile Lütfullah Beylerin bildirgesiyle yapılan çağrı üzerine Paris'te 1902 yılında ilk kongre toplanır.” (Akşin, 1980:39). “Kongrenin toplanması için gerekli mali yardımı kendi adına borçlanarak Prens Sabahattin sağlamıştır.” (Ege, 1977:25). Kongrenin mali sorunu da çözüldükten sonra Paris'te Birinci Jön Türk Kongresi başlamıştır.

“Kongre'de tartışmalar iki eksen etrafında yoğunlaşır. İlki devrim yapılırken askeri güçlerin kullanılıp kullanılmayacağıdır.” (Ülken, 2001:133). Hilmi Ziya Ülken, bu konuda çok büyük bir ayrışma yaşanmadığı söyler, Prens Sabahattin'de bir devrimde silahlı gücün önemini kabul etmektedir. (Ülken, 2011:134) *“Asıl tartışma devrimde yabancı devletlerin müdahalesi konusunda yaşanmıştır.”* (Durukan, 2006:145). *“Prens Sabahattin, yabancı güçlerin işe karışmasının ülkeye zarar vereceğini söylese dahi menfaat ortaklığı bulunan hükümetlerle iş birliği yapılabileceğini de ifade etmiştir.”* (Ülken, 2001:133). *“Prens burada azınlık temsilcilerinin oluşturduğu bir grupla müdahale fikrini savunmakta iken Ahmet Rıza'nın başını çektiği grup, böyle bir müdahalenin kesinlikle Osmanlı egemenlik haklarına aykırı olduğunu söyleyerek itiraz etmektedir.”* (Durukan, 2006:145-146). *“Birinci Jön Türk Kongresi, Abdülhamit karşıtı cephenin birleşmesini değil, aksine bu cephenin bölünmesine neden olmuştur.”* (Akşin, 1980:42).

Kongredeki muhalefet birliği sağlanamayınca Prens Sabahattin, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurar (Durukan, 2006:147). Prens, bu cemiyetin yayın organı olan “Terakki” dergisi ile fikirlerini anlatmıştır (Reyhan, 2006:147).

Prens'in fikirleri temelde Ahmet Rıza grubu -ki bu grup İttihatçılar olarak anılır- ile uyuşmamaktaydı. Prens'in düşüncesinin esas noktası, yerel yönetimin güçlü olması ve kişisel girişimin önünün açılması iken bu fikre İttihatçılar Osmanlı parçalanacak gayesi ile karşı çıkmaktadırlar. Prens, azınlıkların Osmanlı bünyesinde kalabilmesinin onlara temsil hakkı vererek sağlanamayacağını söylemektedir. Azınlıklara kendilerini yönetme hakkı

verirken bunu Osmanlı'dan ayrı tutarak değil, azınlıkların kendini yerelde yönetecek güçleri seçmesini sağlayarak yapmaktadır. “*Prens'in adem-i merkeziyet vurgusu aslında onun diğer Jön Türklerden ayrı bir demokrasi anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.*” (Mardin, 1964:221).

Prens'in adem-i merkeziyet fikrinde esas kastedilen idari merkeziyetsizliktir. İmparatorluk oldukça geniş topraklara sahiptir ve yönetimin tek elden yürütülmesi hâkimiyeti oldukça azaltmaktadır. Bundan dolayı merkezi otorite güvenlik, adliye, maliye, eğitim gibi alanlarda merkezin yetkilerinden vazgeçerek yerele devretmesi, hem yönetimi kolaylaştıracak hem de Osmanlı içindeki azınlık unsurlarını devlete bağlı kılacaktır (Durukan, 2006:154).

Prens Sabahattin, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyeti ilan etmek sorunları çözmeye yetmez, bir Abdülhamit gider bir başka Abdülhamit gelir, istibdat denen olgu büyük ölçüde toplumun şartlarından doğmuştur. Bu şartlar değişmedikçe yeni istibdatlar kaçınılmaz olur, Meşrutiyetle birlikte istibdatı ortadan kaldırmak için devlet yönetiminde adem-i merkeziyeti kurmak gereklidir. (Akşin, 1980:43). Sabahattin bu söylediklerinde çok da haksız sayılmaz. İttihat ve Terakki'nin yönetimi de Meşrutiyet ilan edilmiş olmasına rağmen baskıcı bir yönetimdi. Berkes'in de ifade ettiği gibi “*İttihat Terakki iktidara geldikten sonra gücünü arttırmak için anayasa değişikliği yapmak istemiş, güçlü bir muhalefetle karşılaşınca da parlamentoyu dağıtmış ve diktatörlük kurmuştur.*” (Berkes, 2002:435).

Mardin, Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet tezinin bazı zaafı olduğunu ifade eder: “*Prens Sabahattin'in tezi, Anglo-Sakson memleketlerindeki eğitim şeklinin ve adem-i merkeziyet sisteminin endüstriyel medeniyeti yaratmış bir insan tipi ortaya çıkardığı idi. Oysa ki, hakikatte, endüstriyel gelişme ile paralel olarak merkeziyetçilik artmıştı. İngiltere'de bu vetire (süreç) 1835'de Municipal Corporation Act'in geçmesiyle belirmiş, Amerika'da 1860'lardan sonra merkeziyetçilik kendini göstermeye başlamıştı.*” (Mardin, 1964:224). Mardin'in bu ifadesinden de anlaşılacağı gibi Prens'in istediği gelişmişlik seviyesine ulaşmak ile adem-i merkeziyet arasında bağ yok. Anglo-Sakson memleketlerde endüstriyel gelişimle beraber

Prens'in kastettiği bireyci yapı oluşmaya başlamıştır. Ancak endüstriyel üretimin gelişmesi yönetimde merkeziyetçiliği arttırmıştır. Çünkü üretimin devamlılığı işlerin aksamadan yürütülmesine bağlıdır.

Osmanlı toplumundaki memur zihniyetine karşı olan Sabahaddin, memurluğu cemaatçi yapının üretilmesini sağlayan yapılardan biri olarak alır. Sabahattin'in düşüncelerinde memurların ortadan kaldırılması, kamucu anlayıştan bireyci anlayışa geçişin önemli bir safhası olarak kendini gösterir (Durukan, 2006:152).

Sabahattin'in o gün savunduğu bu fikirler, bugün yeni kamu yönetimi işletmeciliği anlayışıyla yeniden tartışılmaktadır. *“Yeni kamu yönetimi işletmeciliği, idarenin işleyişindeki klasik yöntemin terk edilip işletme yönetimi anlayışına geçilmesini ifade eder.”* (Eryılmaz, 2012:19). Yeni kamu yönetimi anlayışının getirdiği ilkeler doğrultusunda kamuda da önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Tam da Prens Sabahattin'in istediği gibi işletmeci mantık kamuyu ele geçirmiştir. İşletme mantığına uygun olan etkinlik, verimlilik, kariyer, performans gibi kişisel girişimi öne çıkaran uygulamalar, kamuda da yer almaya başlamıştır (Eryılmaz, 2012:320). *“Prens bir burjuva sınıfı yaratmaya çalışıyor ve bunun için de İngiltere modelini takip ediyordu. Burjuva sınıfı yaratmak için tercih ettiği yol ise özel girişimciliğin teşvikidir. Fakat Prens'in çok önem verdiği bu özel girişimcilik meselesi istediği gibi burjuva sınıfı yaratma konusunda en az etkili yoldur. Ancak Prens'in memurluk konusundaki eleştirileri 'her türlü elitin memur olduğu bir ülkede çok derin bir sosyal analiz' olarak karşımıza çıkmaktadır.”* (Durukan, 2006:152). Sabahattin'in fikirleri, Osmanlı Devleti'nde şiddetle karşı çıkılan fikirlerden oldu. Adem-i merkeziyet anlayışı, büyük devletlerin bu anlayışı kullanarak İmparatorluğun parçalanmasını kolaylaştıracağı düşünüldüğü için şiddetle reddedilmiştir (Berkes, 2002:399). Nitekim Prens'in memurlukla ilgili düşünceleri ve kamusal hayatın dönüştürülmesi için ileri sürdüğü fikirler, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok kişinin Sabahattin aleyhine propaganda yapmasına neden olacaktır.

“Prens Sabahattin Bey'in doktrininin radikalliği Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal dinamiğini değiştirip bir 'memurlar kavgasından

başka bir unsuru dayandırmak istemesinden ileri gelmişti. Osmanlı sisteminin köklerine atılmak istenen bu turpan, pek tabii ki birçok kimselerin Sabahattin'in aleyhine yönelmesiyle neticelenecekti... Söylediklerimizi başka bir şekilde sokarak diyebiliriz ki, Jön Türklerin Batıda aldıkları fikirler bile Osmanlı İmparatorluğu'nda zaten mevcut bir 'ümmetçi' strüktüre uygun gelecek şekilde seçilmişti... Bütün bunlardan şu neticeyi çıkartabiliriz: Reformcu Osmanlı aydınlarının Batı ile temasları neticesinde Batı fikirleri onlarda iz bırakmağa başladığı hâlde bu tesirlere şekil veren Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı sosyal strüktürel (yapısal) özellikleri olmuştur." (Mardin, 1964: 230).

Mardin'in bu açıklamaları bize Osmanlı'da yaşanan modernleşme zihniyeti kurucularının etkilendikleri düşünceleri ümmetçi potada eriterek Osmanlıya uygulandığını göstermektedir. Prens'in radikal düşüncelerinin Osmanlı'da karşılık bulamamasının temelinde de bu ümmetçi zihniyet yatmaktadır.

Prens, kendini liberal olarak tanımlamasa da ülkenin kurtuluşu için öne sürdüğü temel düşünceler, bireycilik ve adem-i merkeziyete yaptığı vurgu, burjuvaziye atfettiği önem, O'nun bir tür liberal olarak görülmesini sağlayabilir (Durukan, 2006:154). Fakat Reyhan, O'nun düşüncelerinin liberalizmin felsefi kökenleri ile tam örtüşmediğini, tutarlı bir liberal felsefe kuramadığını ifade ederek O'nu liberal düşünürlerin içine dâhil etmez (Reyhan, 2006:152).

Prens Sabahattin merkezileşmenin Osmanlı'da ne gibi sorunlara yol açtığını ve yol açmaya devam edeceğini Osmanlı halkına ve yöneticilerine anlatmaya çalışmıştır (Ege, 1977:497). Osmanlı'da yeni bir yönetim anlayışı kurmaya çalışmış, fakat dönemin siyasi aktörlerince ağır eleştirilere tutulmuştur. İttihat Terakki yönetimi tarafından sürekli eleştirilen ve sıkıştırılan Prens, 31 Mart Vakası destekçisi olmakla suçlanır ve idama mahkûm edilir. Bunun üzerine Prens yine yurt dışına kaçır. İttihat Terakki iktidardan düşünce tekrar ülkeye döner. Durukan'ın söylediğine göre bu yıllarda artık ilk zamanlardaki kadar atak değildir, hâlâ Osmanlılık

kavramına karşı itimadını yitirmemiştir ancak Milli Mücadele'ye ve onun lideri Mustafa Kemal'e de sempati ile yaklaşır (Durukan, 2006:155).

“Yeni rejimin kurulmasından sonra halifelik kaldırılmıştır. Halifeliğin kaldırılmasıyla beraber hanedan üyelerinin yurtdışına çıkmasını emreden kanunla beraber Prens, Türkiye'yi terk etmek zorunda kalır. 1948'de İsviçre'de hayata gözlerini yumar.” (Ege, 1977:499).

Prens Sabahattin, ülkesinin kurtuluşu için ileri sürdüğü düşüncelerde oldukça radikal ve devrimci idi. Düşünceleri Osmanlı'da çok itibar görmeyip eleştirilse de bugün Batı dünyasının ve nitekim bu dünyaya dâhil olmak isteyen diğer ülkelerin tartıştıkları konulardandır. Ülkesinin bekası için çok fazla çabalayan ancak ona hasret vefat eden Prens Sabahattin'in hikâyesi tam da bu noktada trajiktir.

Sonuç

Prens Sabahattin'in düşünceleri, İmparatorluğun son zamanlarında öne sürülmüş olan en çarpıcı ve radikal düşüncelerdir. Fikri hayatının asıl kaynağını, Demolins'den alarak Osmanlı'ya uyarladığı sosyal yapı fikri Osmanlı'nın sosyo-kültürel yapısını tanımak açısından çok önemlidir. Sabahattin'in Osmanlı'nın sosyo-kültürel yapısıyla ilgili olarak öne sürdüğü fikirler günümüz sosyologlarına ışık tutmuş, Prensi de ilk sosyologlardan biri olarak tarihin sayfalarına kaydetmiştir.

Düşüncesinin temeli olan adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi kavramları, Prens'in idari merkeziyetsizlik ve özel girişime verdiği önemi gösterir. Her ne kadar kendini liberal biri olarak tanımlamasa da düşünceleri liberal ideoloji ile uyumludur. *“Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?”* kitabı, Osmanlı'nın siyasi buhranının çözümü için öne sürdüğü liberal fikirlerden oluşur. Bu fikirlerin en önemli özelliği, hâlâ geçerliliğini yitirmemiş olmasıdır.

Bugün geriye dönüp baktığımızda Prens'in dünyaya erken geldiği gibi bir spekülasyonda bulunabiliriz. Yahut daha doğru bir ifade ile öncü fikirleri olan sıra dışı bir münevver olduğunu söyleyebiliriz. Zira O'nun yaşadığı yıllar, dünyada ulus devletlerin ardı ardına kurulduğu ve merkezileşmenin

doruğa çıktığı zamanlardı. Almanya birliğini tamamlamış, Osmanlı üzerinde ciddi bir nüfuz edinmiş, Bismarck'ın ünü yedi düvele yayılmıştı. İşte tam da bu zamanlarda Prens, dokuz köyden kovulma pahasına da olsa doğru bildiklerini söylemiş ve böylece eskimeyen bir Jön Türk olarak düşünce hayatımızdaki müstesna yerini almıştır.

Kaynakça

- Akşin, S. (1980). *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durukan, K. (2006). Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* içinde T. Bora (Ed.), 143-155, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ege, N. N. (1977). *Prens Sabahaddin*. İstanbul: Güneş Neşriyat.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kansu, A. (2006). Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin İthali. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* içinde T. Bora (Ed.),156-165). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keleş, R. (2014). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1964). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Prens, S. (2002). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* Çev. İnan Keser. Ankara: Liberte Yayınları.
- Reyhan, C. (2006). Prens Sabahaddin. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* içinde T. Bora (Ed.), 146-151). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2001). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınla

¹ RG, 03.10.1992, 21364. Avrupa Yerel Özerklik Şartı (AYYÖŞ) Avrupa Konseyi tarafından hazırlanmış ve imzaya açılmış, yerel yönetimlerin merkezi otoriteden özerkliğini garanti eden antlaşmadır. Antlaşma 15.10.1985 tarihinde imzaya açılmış, Türkiye 21.11.1988 de imza atmış, 09.12.1992 tarihinde de onaylamıştır.